

Г. М. Іовчу

аспірантка кафедри політології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 35, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65068, Україна
тел.: +38067 93 94 996, e-mail: ana_iovtchou@mail.ru

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ГРОМАДЯН: МЕХАНІЗМ ПРОЯВУ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ ЧИ ІНСТРУМЕНТ ІНТЕГРАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА?

В статті здійснена спроба визначення ролі політичної участі як інтегруючого, чи навпаки — дезінтегруючого фактора соціальної системи на базі узагальнення напрацювань західних політологів та визначення особливостей участі громадян у політиці в умовах демократичних трансформацій в Україні.

Ключові слова: політична участь, мотиви участі, функції політичної участі, соціальний конфлікт, політична афіліація.

Аналізуючи участь громадян у функціонуванні політичної системи та, зокрема, здійснення впливу на процес прийняття політичних рішень як одну з форм соціально-політичної взаємодії, постає логічне питання ролі політичної участі в суспільстві. Чи слугує вона меті інтеграції суспільства та розбудови цілісної спільноти свідомих громадян, чи навпаки — лише загострює існуючі в суспільстві протиріччя шляхом артикуляції різних та іноді протилежних інтересів та цілей акторів політичної участі?

Беручи до уваги різноманітність та іноді навіть протилежність існуючих у західній політології підходів до зазначеної проблеми, слід підкреслити, що її розробка в Україні знаходиться на початковому етапі. Більш того, дослідження ролі політичної участі в Україні ускладнюється процесом політичних трансформацій, через які проходить наша країна, недостатньою розвиненістю інститутів громадського суспільства, а також відсутністю традиції автономної та нестихійної участі українських громадян у політичному процесі.

Метою статті є визначення ролі політичної участі як інтегруючого, чи навпаки — дезінтегруючого фактора соціальної системи на базі узагальнення напрацювань західних політологів та визначення особливостей участі громадян у політиці в умовах демократичних трансформацій в Україні.

Певною цілеспрямованістю у цьому сенсі відрізняються насамперед наукові розробки західних дослідників — Т. Парсонса, С. Ліпсета, Р. Дарендорфа, Г. Маркузе, Т. Адорно, Й. Шумпетера та інших.

Українські дослідження щодо проблеми місця та функцій політичної участі у суспільстві здебільшого орієнтовані на популяризацію та аналіз поглядів західних політологів, але й роблять спробу аналізувати цю проблему крізь призму демократичного переходу. Слід підкреслити внесок у

розробку зазначеної проблеми таких українських дослідників, як Н. Дембіцької, Л. Угріна, І. Алексеєнко, О. Чемшита, Н. Ротар, В. Бортнікова, Е. Ключенка, О. Куценко та ін.

Політична участь — це цілеспрямовані дії громадян та їх об'єднань, через які вони впливають або намагаються впливати на процес прийняття політичних рішень, формування владних інститутів, функціонування політичної системи через призму відстоювання (вираження) власних інтересів або реагування на дії суб'єктів політичних відносин.

У найбільш загальному вигляді до функцій політичної участі в рамках демократичної системи відноситься артикуляція, агрегація та представництво різноманітних інтересів громадян, легітимація політичної системи, а також соціальна інтеграція та політична соціалізація населення тощо. А саме тому існують обґрунтовані підстави стверджувати, що політична участь, окрім реалізації ролі механізму соціальної взаємодії громадян, є безперечним інтеграційним інструментом, спрямованим на соціально-політичну консолідацію суспільства або окремої його частки.

У цьому зв'язку слід уважно проаналізувати мотиви, чому громадяни беруть участь у політиці. Загалом під мотивами політичної участі розуміють усю сукупність зовнішніх або індивідуально-психологічних факторів, що спонукають громадян до політичної активності та наділяють її певним значенням та спрямованістю [2, с. 129].

Більшість дослідників обумовлюють політичну участь двома мотивами, а саме: бажанням “досягнення власного інтересу (self-interest, benefit)” або бажанням “відчуття контактів з іншими людьми” [7, с. 58].

Перший мотив набув найбільш ґрунтовного аналізу в рамках “теорії раціонального вибору”, згідно з якою громадяни беруть участь у політиці керуючись лише власною вигодою та бажанням досягти своєї мети, яка є вираженням їх егоїстичних інтересів. Таким чином, будь-яка політична дія громадян є результатом раціонально-мотивованого, усвідомленого вибору, який гарантуватиме їм найбільшу вигоду. При цьому отримана вигода має бути більшою за ресурси, які були витрачені під час участі.

Враховуючи існування відмінностей між вигодою кожного окремого громадянина та навіть іноді антагоністичність індивідуальних інтересів, слід очікувати, що в процесі відстоювання власних інтересів громадянами нарощується конфліктний потенціал в суспільстві. Рано чи пізно слідувало б очікувати переростання соціально-політичного напруження у справжню “війну всіх проти всіх”. Але насправді цього не відбувається. Попри існування в суспільстві різноманітних інтересів та позицій, політична система, якщо вона є відкритою та дійсно здатна відповідати на зовнішні виклики, має надавати можливість артикуляції цих позицій та відстоювання інтересів громадян. Ці механізми слугуватимуть каналами зняття політичної напруги та цивілізованої форми конструктивного протистояння. Як такий механізм в рамках демократичних систем виступає саме політична участь громадян — від безпосередньої участі у прийнятті політичних рішень до протестних форм відстоювання своїх інтересів.

Як стверджує український дослідник Е. Ключенко, “політична участь є одним із виявів суперництва, боротьби, конфліктності як загальних характеристик соціуму. Але це, насамперед, різновид інституціоналізованого конфлікту в політиці, який є своєрідною віддушиною та способом спрямування соціального невдоволення і негативних емоцій, що слугує збереженню соціальної структури й удосконаленню суспільства” [7, с. 50].

Американський політолог Р. Дарендорф зокрема зазначає, що “політична участь за умов демократії — це “впорядковані форми дискусій між класами”, замість відкритої боротьби, а демократія — це “управління через конфлікти”, через збільшення шансів участі в управлінні” [5, с. 143].

Таким чином, політична участь — це регульовані та контрольовані конструктивні політичні конфлікти, на відміну від деструктивних конфліктів, характерних для недемократичних суспільств (стихійних соціальних вибухів), які викликані намаганням кожного окремого громадянина або їх об’єднань відстояти власний інтерес та висловити свою особисту позицію. У цьому сенсі саме існування механізму політичної участі дозволяє уникнути критичного зростання соціально-політичної напруги та перенаправити її у інституційні рамки політичної взаємодії між громадянами та владою.

Деяко відмінно від конфліктологів аналізують роль політичної участі представники структурного функціоналізму. Так, один з найвідоміших представників структурного функціоналізму Т. Парсонс зазначає, що політика є одною з чотирьох підсистем соціальної системи, головною функцією якої є цілеорієнтація суспільства, а політична участь “спонукає громадян працювати заради цієї мети” та є одним з головних елементів зазначеної підсистеми [10, с. 24]. Водночас Т. Парсонс зазначає, що “в сучасних державах пряма та рівноправна участь всіх громадян в управлінні неможлива, тому й набули розвитку представницькі інститути та участь громадян у певних виборчих системах” [10, с. 122].

Інший представник структурно-функціонального підходу С. Ліпсет наголошує, що завдяки політичній участі “забезпечується демократія, яка пов’язана із наданням максимально широкого доступу до структури прийняття рішень для різноманітних груп населення” [7, с. 50].

Таким чином, можна узагальнити, що згідно із структурно-функціональним підходом політична участь є одним з механізмів підтримки стабільності суспільства та є головним елементом його політичної підсистеми, за допомогою якого нейтралізується відчуженість широких верств громадян від процесу прийняття політичних рішень.

Повертаючись до мотивів політичної участі, слід зазначити, що певною дилемою в плані тлумачення постають емоційні або ірраціональні політичні дії громадян, які не переслідують реалізацію індивідуальних інтересів, а також колективні дії, коли існує певне розмежування між інтересом кожного окремого члена та групи в цілому, але попри це громадяни все ж таки беруть участь в відстоюванні колективних інтересів на політичному рівні [4, с. 59].

Для роз’яснення причин такого роду участі дослідники посилаються на цілу низку соціально-психологічних мотивів, серед яких найважливішим

є необхідність громадян відчувати себе часткою соціуму та взаємодіяти із іншими членами спільноти.

Д. Маклелланд і Дж. Аткинс запропонували класифікувати усі ці соціально-психологічні мотиви участі громадян у політичному процесі у три групи, а саме:

– *мотив влади та/або мотив контролю* — базується на притаманній людині потребі домінувати над іншими або протистояти домінуванню над собою;

– *мотив досягнення* (мети, успіху, уникнення поразки та ін.) — полягає у потребі досягнення особистості намічених цілей із максимальним ефектом та використання політичної участі як інструмента для досягнення успіху та уникнення невдачі;

– *мотив аффіліації* (налагодження дружніх стосунків з іншими) — ґрунтується на соціальній потребі людини бути членом певної групи та уникнути ізоляціонізму [2, с. 129].

Саме завдяки мотиву аффіліації відбувається консолідація зв'язків соціально-політичної спільноти та конструювання її як гармонійної цілісності. Наприклад, зазначений мотив детермінує членство громадян у політичних партіях, “які не лише захищають ті чи інші її інтереси, але й дають відчуття єдності” з “подібними собі” або з тими, хто може чимось бути корисним [2, с. 129].

Серед консолідуючих соціальну систему ефектів політичної участі у демократичних системах російська дослідниця О. Мелешкіна пропонує розглядати її “освітній або розвиваючий ефект” та “інтеграційний ефект”.

У процесі участі в політиці громадяни отримують доступ до нових цінностей, навичок та знань. “Громадяни починають розуміти, як працює політична система, здобувають навички, які дозволяють їм впливати на процес прийняття політичних рішень, взаємодіяти з іншими політичними акторами” [11, с. 166].

Окрім цього, схожість позицій та емоційна залученість в рамках політичної участі приводить до “політичної ідентифікації громадян з певною соціально-політичною групою, інститутом, системою”, що дозволяє задовольняти потреби громадян у соціальних контактах [11, с. 167].

Викладене надає нам можливість зробити такі висновки щодо ролі політичної участі в суспільстві, а саме:

– політична участь залишається традиційною формою політичної взаємодії між громадянами, а також основним механізмом інтеракції між владою та суспільством. Саме через політичну участь, навіть у таких її специфічних формах, як протестні дії або абсентеїзм, громадяни набувають унікальної можливості впливати на процес прийняття політичних рішень та оцінювати дії уряду, що відрізняє демократичні політичні системи від закритих тоталітарних або авторитарних режимів;

– політична участь мотивована певними індивідуальними або груповими інтересами, які можуть іноді мати антагоністичний характер та призводити до нарощування напруженості в суспільстві. Але її підпорядкування певним процедурним та ціннісним нормам трансформують її у ефективний

канал вирішення політичних та соціальних протиріч. Політична участь дійсно є певною мірою вираженням соціально-політичного конфлікту в суспільстві, але у його цивілізованій, конструктивній формі, що відрізняє інституціоналізовані конфлікти від деструктивних спорадичних соціальних вибухів;

– політична участь за умов демократичних режимів стає також фактором інтеграції соціально-політичної системи та консолідації інститутів громадянського суспільства. Це спричинено не лише індивідуально-психологічними мотивами політичної участі громадян, але й фактом налагоджування довірчих відносин між владою і суспільством та існування реального механізму впливу на дії уряду та підконтрольності влади волі громадян. У трансформаційних суспільствах, навпаки, навіть якщо усі процедурні норми політичної участі мають своє законодавче закріплення, досвід показує, що політична участь вносить розкол в суспільство та стає дезінтегруючим чинником. Цьому сприяє також скептичне ставлення громадян до ваги свого голосу та його впливу на політичний процес, а також висока емоційна задіяність акторів політичної участі.

Більш детальний аналіз особливостей політичної участі в умовах демократичних трансформацій в подальшому буде здійснено на прикладі України. Так, на базі узагальнення даних моніторингу процесу демократизації, який здійснюється з 1992 року Інститутом соціології НАН України, вітчизняні дослідники дійшли висновку, що процес демократизації та розбудови демократичних інститутів в Україні не приводить обов'язково до розвитку культури участі громадян в політиці та не є передтечею активного розвитку громадянського суспільства, яке традиційно є носієм учасницької політичної культури та виробником демократичних цінностей.

Слід додатково зазначити, що українське суспільство характеризується інтересом до політики, який має циклічний характер із характерними піднесенням та спаданням рівня активності громадян. Але разом з тим низька політична ефективність (відчуття беспорядності перед владою) та низький рівень політичної компетентності є проявами сутнісних характеристик українського суспільства, які мають негативний вплив на політичну активність громадян, навіть за умов інституційного забезпечення участі. Як зазначає Е. Ключенко, “рівень політичної участі в суспільстві, що трансформується, багато в чому зумовлений його загальними соціопатіями, такими як аномія та ізоляціонізм”, до яких додаються специфічний посттоталітарний патерналізм та амбівалентність [7, с. 55].

При цьому політична активність громадян у рамках традиційних конвенційних формах зазнала суттєвого спаду в Україні на фоні зростання протестного потенціалу суспільства. Яскравим прикладом у цьому сенсі стали події “Помаранчевої революції” в 2004 році. Однією з можливих причин зазначеного феномену можуть вважатися радикальні соціальні трансформації, які відбуваються не тільки в Україні, але й в усіх інших країнах, які знаходяться на етапі демократичного транзиту. Ці соціальні зміни та значний темп соціальної мобільності відбуваються на тлі погіршення економічних умов життя для деяких верств населення [3, с. 54].

Таким чином, можна з певною долею ймовірності стверджувати, що політична участь в українському суспільстві здебільшого вносить до нього певну диференціацію, розділяючи його на “своїх” та “не своїх”. За умов відсутності сталих традицій політичної участі та амбівалентності політичної свідомості українських громадян згаданий вище інтеграційний ефект політичної участі в Україні нерідко стає малоефективним, а в окремих випадках й контрпродуктивним.

Література

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Политические исследования. — 1992. — № 4. — С. 97–105.
2. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: Моногр. — Луцьк: РВВ “Вежа”, Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 2007. — 524 с.
3. Бортніков В. І. Політична участь українських громадян в умовах демократичного переходу // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія — 2007. — № 87–88. — С. 53–58.
4. Грин Д., Шапиро И. Объяснение политики с позиции теории рационального выбора: Почему так мало удалось узнать? // Политические исследования. — 1994. — № 4. — С. 59–75.
5. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социологические исследования. — 1994. — № 5. — С. 142–147.
6. Дембіцька Н. До розробки понятійного апарату теорії політичної соціалізації // <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=6&c=32> дата перегляду 01.03.2009
7. Ключенко Е. Політична участь: теорія, методологія та вимірювання із застосуванням методу шкалограмування за Гутманом // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2005. — № 4. — С. 46–73.
8. Маркузе Г. Одномерный человек. — М., 1994. — 368 с.
9. Ольшанский Д. Основы политической психологии. — Екатеринбург: Деловая книга, 2001. — 496 с.
10. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. Под ред. М. С. Ковалевой. — М.: Аспект Пресс, 1998. — 270 с.
11. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сборник учебных материалов / под ред. Е. Ю. Мелешкиной. — М.: ИНФРА-М: Весь Мир, 2001. — 302 с.
12. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія.

А. М. Іовчу

аспирантка кафедри політології Інститута соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 35, Французський бульвар, 24/26, г. Одеса, 65068, Україна
тел.: +38067 93 94 996, e-mail: ana_iovtchou@mail.ru

**ПОЛИТИЧЕСКОЕ УЧАСТИЕ ГРАЖДАН: МЕХАНИЗМ
ПРОЯВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО КОНФЛИКТА ИЛИ ИНСТРУМЕНТ
ИНТЕГРАЦИИ ОБЩЕСТВА?**

Резюме

В статье осуществлена попытка определения роли политического участия в качестве интегрирующего, или наоборот — дезинтегрирующего фактора социальной системы на базе обобщения наработок западных политологов и определение особенностей участия граждан в политике в условиях демократических трансформаций в Украине.

Ключевые слова: политическое участие, мотивы участия, функции политического участия, социальный конфликт, политическая афiliation.

A. Iovchu

Politology Department
Of the Institute of Social Sciences
Odessa National University I. I. Mechnikov
r. 35, 24/26, Frantsuzskiy Boulevard, Odessa, 65058, Ukraine

**POLITICAL PARTICIPATION OF CITIZENS: A MANIFESTATION
OF SOCIAL CONFLICT OR A MECHANISM OF SOCIAL
INTEGRATION?**

Summary

In the article is made an attempt to identify the role of the political participation as an integrative or per contra — disintegrative factor of the social system based on the achievements of the Western politologists. The peculiarities of political participation of citizens in Ukraine as a democratic transit country are also analyzed.

Key words: political participation, functions of political participation, social conflict, political affiliation.